

ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA'LIM TASHKIL ETILGAN MUASSASALARDA TADQIQOT O'TKAZISH JARAYONI, MAQSAD VA VAZIFALARI

Muzaffarova Xayitgul-Jizzax Davlat
pedagogika instituti o'qituvchisi
Tursunqulova Ozoda-Defektologiya
(logopediya) yo'nalishi II – kurs magistranti

Annotasiya:Maqolada alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim tashkil etilgan muassasalarda tadqiqot o'tkazish jarayoni, maqsad va vazifalari, ularni tashkil etish va o'tkazish yuzasidan olib borilgan ishlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Nogiron, eksperiment, tajriba, Inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bola, suhbat va anketa.

Ma'lumki, bola ongiga aloqador nogironlik mavjudligi ta'lim borasida sog'lom bolalar bilan bir xil qobiliyatga ega bo'lishga yo'l qo'ymaydi. Yuqorida tasniflangan metodlar bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Bizga ma'lumki, inklyuziv ta'limda nogironligi bo'lgan bolalarga teng huquq va imkoniyatlar tengligini berishdir. Masalan, maktabga sog'lom bolalarning barchasi borsa, nogiron bolalarning ham imkoniyati borlari to'la borishi kerak. Chunki inklyuziv ta'limning oiladan, maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab yo'lga qo'yilayotganligi muhim ahamiyatga ega. Bu esa bolaning keyinchalik atrofdagilar bilan muloqotda bo'lishiga, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan va shu bilan birga, kundalik-maishiy ehtiyojini qondirish ko'nikmalarini erta egallashlariga, hayotga moslashib, ta'lim muassasalarda tengdoshlari qatori darslarni o'z vaqtida o'zlashtirishiga, topshiriqlarga mas'uliyat bilan yondashish

ko'nikmasini egallashlariga ko'maklashadi. Biroq inklyuziv ta'limni nafaqat nogiron yoshlar o'rtasida, balki sog'lom turmush tarzi mavjud bo'lgan oiladagi bolalar o'rtasida, maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktablarda, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarda, oliy o'quv yurtlarda fanlarni o'zlashtirish darajasi turlicha bo'lgan yoshlar orasida ham joriy etish mumkin.

Nogironlikni o'zini uch guruhga ajratish mumkin va 1-2 guruh nogironlarini iloji boricha sog'lom bolalar bilan yaqinlashtirib, tarbiya jarayonini uyushtirish jamiyatni sog'lomlashtiradi, degan xulosaga olib keladi. Bu o'rinda hozirgi tarbiya jarayoni ayni shu yo'nalishda borayotganini ko'ramiz.

Inklyuziv ta'limni oiladan maktabgacha ta'lim muassasalarida, umumta'lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv muassasalarida joriy etish natijasida alohida ehtiyoji bor insonlarga nisbatan umumiy munosabat o'zgarayotgani ma'lum bo'ldi. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo'lib xizmat qilishi mumkin. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarga umumta'lim jarayonidagi barcha tadbirlarda faol va muntazam ishtirok etish imkonini beradi. Buning natijasida stereotiplar shakllanishining oldi olinib, ko'rsatiladigan individual yordam imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatdan ajratib qo'ymaydi. Ular olgan ko'nikmalarini umumlashtirish imkoniga ega bo'lishadi. Imkoniyati cheklangan insonlar uchun ishlab chiqilgan va jamiyatga rejali asosda joriy etilayotgan inklyuziv ta'lim strategiyasi o'qishning uzluksiz va muttasilligini ta'minlaydi. Oila – bolalar bog'chasi – maktab – kasb-hunar kolleji – ish bilan ta'minlash – ushbu tizim kelajakda ota-onalarga imkoniyati cheklangan bolalarini umumta'lim muassasalari va oliy o'quv yurtlariga bemalol, xavfsiramasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi.

Eksperiment metod sifatida pedagogika va psixologiya fanlarida keng qo'llaniladi. Pedagogikaga doir ko'plab tadqiqotlarda ilmiy tadqiqotning asosiy metodi sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, pedagogik tadqiqotlarning shakllantiruvchi – muammoni hal etishning yangi, samarali usullarini sinovdan o'tkazish

bosqichida keng qo'llaniladi. Bizning tadqiqotimizda tabiiy shakllantiruvchi eksperimentdan foydalanildi.

Tajriba-sinov ishlarini o'tkazish uchun dastlab aniqlangan pedagogik shart-sharoitlar asosida jarayonni tashkil etishning zaruriy vositalari belgilab olindi.

Amaliy tajriba ishlarining ma'lum maqsad va unga muvofiq belgilangan vazifalar asosida tashkil etilishi quyidagi holatlarni yuzaga keltirdi: tajriba-sinov ishlarining aniq yo'nalishga ega bo'lishi; nogiron bolalarning adaptatsion jarayoni, muomala munosabatlariga doir metodik ishlanmalardan samarali foydalanish; tajriba-sinov ishlarini olib borishga sarflanayotgan vaqtdan unumli foydalanish; kutilayotgan natijani oldindan bashorat qilish; aniq natijani qo'lga kiritish; tajriba-sinov ishlarining yuqori darajadagi samaradorligining ta'minlanishi.

Tajriba-sinov ishlari quyidagi uch bosqichda amalga oshirildi:

1. Asoslovchi tajriba bosqichida inklyuziv ta'lim tashkil etilgan jalb qilingan nogiron va sog'lom o'quvchilar orasida mavjud holatini aniqlashga yo'naltirilgan pedagogik-psixologik faoliyat tashkil etildi. Ko'zda tutilgan maqsadga erishishda umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2-4 sinflarida tahsil olayotgan inklyuziv ta'limga jalb qilingan o'quvchilar bilan ishlash jarayonini kuzatish, suhbat, anketa so'rovlari kabi metodlardan foydalanildi. Bularning barchasi tadqiqotning asosiy yo'nalishi va dasturini muayyan darajada aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot mavzusiga oid yetakchi olimlar, pedagoglarning ilmiy ishlari tahlil qilindi.

2. Shakllantiruvchi tajriba bosqichida tavsiya etilayotgan ko'rsatma, yo'riqnoma va metodik ishlanmalar asosida amaliy-metodik faoliyat tashkil etildi. Bunda nogiron o'quvchilar faoliyatini bevosita va bilvosita pedagogik kuzatish, ular ishtirokida mashg'ulotlarni o'tkazish, suhbat va anketa so'rovi kabi metodlar yordamida inklyuziv ta'limga jalb qilingan o'quvchilarning yo'naltirilgan pedagogik-psixologik faoliyatni yo'lga qo'yish asosida adaptatsiya, o'z-o'ziga baho berish, muloqotchanlik, o'zaro munosabatlar shakllantirishga katta ahamiyat

qaratildi. Nazariy tadqiqotlar natijasida aniqlangan hamda ular asosida tajriba-sinov mashg'ulotlari olib borildi. Tajriba-sinov ishlarining ikkinchi bosqichida amalga oshirilishi rejalashtirilgan ishlar qatorida nogiron va sog'lom bolalarning adaptatsion, muloqotchanlik, o'zaro munosabatlariga doir ishlarga alohida ahamiyat qaratildi.

3. Ta'kidlovchi tajriba bosqichida dissertant tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik-psixologik tavsiya etilayotgan metodik ta'minotning samaradorlik holati aniqlandi. Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan muassasalarda pedagogik-psixologik jarayon samaradorligini yanada oshirish borasida amalga oshirilgan ishlarni mustahkamlash, dars beuvchi o'qituvchilar uchun ko'rsatmalar, tavsiyalar ishlab chiqildi. SHakllantiruvchi tajriba-sinov mashg'ulotlari o'tkazildi, tadqiqot natijalari amaliyotga tatbiq etildi. Tajriba-sinov ishlari jarayonida inklyuziv ta'limni tashkil etilgan muassasalarda pedagogik-psixologik jarayon ijobiy natijalarga erishilganligi matematik-statistik metodlar hamda xolis ekspertlar tomonidan baholash orqali tasdiqlandi.

Tajriba-sinov ishlarining muvaffaqiyatli kechishi quyidagi ob'ektiv va sub'ektiv omillarning mavjudligi hisobiga ta'minlandi: inklyuziv ta'lim jarayoniga doir metodik shart-sharoitlarning yaratilganligi; ta'lim jarayonida zamonaviy texnik vositalar va axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish; inklyuziv ta'limga jalb etilgan o'quvchilar bilan ishlashga doir elektron-didaktik ta'minotning ishlab chiqilganligi; inklyuziv ta'lim tashkil etilgan muassasalarda yuqori salohiyatga ega pedagoglarning jalb etilganligi; o'quvchilarning internet texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlariga egaliklari va hokazolar.

SHuningdek, tajriba-sinov ishlari davomida tadqiqot ob'ekti sifatida inklyuziv ta'limga jalb etilgan o'quvchilar sababli qo'llanilgan metodlar quyidagicha guruhlandi:

1. Inklyuziv ta'limning ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyatini o'rganishda testlash so'rovnomasi yordamida umumiy o'ziga baho Test so'rovnomasi yordamida o'ziga baho berishni o'rganib chiqish

2. O'quvchilarning moslashganlik (adaptatsiya) jarayonini o'rganuvchi metodika (T.D.Dubovitskayaning adaptatsiyani aniqlovchi metodikasi).

3. Inklyuziv ta'limga jalb qilingan o'quvchilar orasidagi muloqot , munosabatini o'rganish uchun xizmat qiluvchi metodlar – so'rovnomalar, anketa, test, treninglar;

1.“Inklyuziv ta'limning ta'lim tizimidagi o'rni va ahamiyatini o'rganishda testlash so'rovnomasi yordamida umumiy o'ziga baho berish” so'rovnomasi orqali sinaluvchining o'ziga baho berishi dastlabki metod umumiy tadqiqotni bosqichma-bosqich amalga oshirishga va mantiqiy davomiylikni ta'minlashga xizmat qiladi. Tajriba-sinov ishining bu metodi boshqa metodlardan farqi shundaki, unda sinaluvchi tadqiqot o'tkazuvchi tomonidan baholanmay, balki o'zini-o'zi baholash imkoniyatiga ega bo'ladi. SHuningdek, tadqiqot natijalarini umumlashtirish va guruhlashda ko'rgazmali axborot metodikasidan foydalanildi.

2. O'quvchilarning adaptatsion jarayonini o'rganuvchi metodika (T.D.Dubovitskayaning adaptatsiyani aniqlovchi metodikasi)

Ushbu metodika orqali quyidagi holatlar qo'llanilishi mumkin:

- jamoada guruhlar shakllanganda, o'quvchining sinfdagi o'rnini aniqlashda
- sinf a'zolari bilan tanishuvida yoshlarni turli kasblar bo'yicha yo'naltirish jarayonida (asosan, inson-inson yo'nalishida);

- ishlab chiqarish guruhlarining mutaxassisliklar asosida tanlovining kerakli va ijtimoiy hamkorligining muvaffaqiyatli kechishida.“ o'quvchi-o'qituvchi”, “o'quvchi-guruh” tuzilmalar o'zaro munosabatini o'rganib korrektsiyalash maqsadida o'tkaziladi.

Tadqiq etilgan metodikalar yordamida quyidagi vazifalar hal qilindi:

- 1) Havola etilgan savollarga qaytargan javoblarini umumlashtirish;
- 2) Tajriba-sinov ishlari bosqichlari, yakuniy ko'rsatkichlar hamda asoslovchi, oraliq va yakuniy tajriba-sinov ishlari natijalarini ifodalovchi jadvallarni tahlil qilish, qiyoslash, taqqoslash asosida nazorat va tajriba guruhlarini natijalarini statistik tahlil etish.

Quyida tashkil etigan inklyuziv ta'lim muassasalarning ta'lim jarayoni va pedagogik-psixologik faoliyat samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlarini tashkil etish davrida qo'llanilgan metodlardan ayrimlarining amaliy ahamiyati va qo'llashdan ko'zlangan maqsad to'g'risida qisqacha so'z yuritiladi:

1. Pedagogik kuzatuv metodi – nogiron o'quvchilarning adaptatsion darajasini o'rganish, ularni muloqotchanlik va sog'lom bolalar bilano'zaro munosabatlariga yordam beruvchi pedagogik omillarni aniqlash maqsadida qo'llanildi. Ushbu metodni qo'llash orqali nogiron adaptatsiyasi va mulqot va o'zaro munosabatlariga to'sqinlik qiluvchi muammolar aniqlandi va ularni bartaraf etish chora-tadbirlari belgilandi.

2. Anketa metodi – bu metod ham nogiron o'quvchilarni adaptatsiyasi, muloqot va o'zaro munosabat masalasiga qay darajada e'tibor qaratilayotganligini o'rganish, bu borada samaradorlikka erishishni kafolatlovchi ob'ektiv va sub'ektiv omillarning mavjudligini aniqlash, o'quvchilarni o'zaro munosabat darajasini baholash maqsadida qo'llanildi.

Tajriba-sinov davrida ochiq anketalardan foydalanildi. Buning sababi tajriba-sinov jarayoniga jalb etilgan o'quvchilardan muammo yechimini topishda ahamiyatli bo'lgan ma'lumotlarni ko'proq olishdan iborat bo'ldi. Anketa ikki bosqichda, ya'ni ta'kidlovchi va yakunlovchi tajriba-sinov davrida qo'llanildi. Har ikki bosqich natijalari o'zaro qiyosiy tahlil etilib, nogiron o'quvchilarning adaptatsion va muloqotchanlik darajasi va tajriba-sinov ishlarining samaradorligi aniqlandi.

3. Suhbat metodi – bu metod ham anketa metodi kabi tadqiqot uchun muhim ahamiyatga ega ma'lumotlarni to'plash maqsadida qo'llanildi. SHu o'rinda alohida ta'kidlab o'tish kerakki, anketa metodi bir qator afzalliklarga ega bo'lishi bilan birga ayrim cheklovlar ham mavjud. Masalan, anketa metodidan foydalanishda tajriba-sinov ishlariga jalb etilgan talabalar ularga berilgan savollarga noxolis, noto'g'ri javob qaytarishlari mumkin. Bu esa o'z navbatida olinadigan

ma'lumotlarning ishonchli bo'lmasligi va pedagogik nuqtai nazardan asoslanmasligiga olib keladi.

Shu sababli anketa so'rovlarining bevosita davomi, to'ldiruvchisi sifatida suhbat metodidan foydalanish tajriba-sinov ishlarini yetarli darajada tashkil etilishini ta'minladi.

4. Interv'yu metodi ham bir qator afzalliklarga egaligi sababli tajriba-sinov ishlarini olib borishda undan unumli foydalanildi. Interv'yu metodini qo'llashda tajriba-sinov ishlariga jalb etilgan o'quvchilarga qo'shimcha savollar berish orqali muammoning mohiyati ochildi, ko'zlangan maqsadga erishishga yordam beruvchi ma'lumotlar to'plandi. Interv'yu, asosan, nogiron o'quvchilarni adaptatsion jarayoni muloqotchanligiga oid maxsus metodikani amaliyotga joriy etishdan oldin va keyin uyushtirildi. Bu esa tajriba-sinov ishlarini tashkil etishga qaratilgan maxsus metodikaning samaradorligini bevosita baholab borish imkonini berdi.

5. Pedagogik tajriba metodi – tadqiq etilayotgan muammoning ijobiy hal etilishiga yo'naltirilgan faoliyatning yaxlit tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Nogiron o'quvchilarni adaptatsion, muloqotchanlik va o'zaro munosabatlarida mazkur metoddan foydalanish maqsadga muvofiq deb topildi va tajriba-sinov ishlarini olib borishda bu metod bevosita qo'llanildi.

6. Interfaol metodlar – nogiron o'quvchilarning o'quv faolliklarini kuchaytirish, ularda adaptatsion, muloqotchanlik va o'zaro munosabatlariga hamda ularni yanada mustahkamlash, o'quvchilarda o'z-o'zini tahlil, nazorat va baholash qobiliyatlarini oshirish maqsadida qo'llanildi. Ushbu metodlar tadbirlarning qiziqarli o'tishini ta'minlashga undadi.

Zero, tadqiqot muammosi doirasida olib borilgan tajriba-sinov ishlarining samaradorligini aniqlash orqali tadqiqotning natijalari to'g'risida yakuniy xulosaga kelishda matematik-statistik metoddan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

O'rta daraja – o'quv-tadqiqotchilikka doir faoliyat jarayonida qiziqishlarning sustligi, ijodiy faoliyatga mas'uliyatli va barqaror munosabatning vaziyat bilan bog'liqlikda o'zgarib turishi, shaxslararo munosabatda qadriyatli munosabat

interiorizatsiyasining to'liq anglanmaganligi, izlanish-tadqiqotchilikka doir faoliyatda unchalik murakkab bo'lmagan vaziyatlarni bartaraf etishda qiyinchiliklarga duch kelishi, kommunikativ, axborot bilan ishlash, umummadaniy, ijodiy kompetentsiyalarning qisman shakllanganligida namoyon bo'ldi.

Ushbu metodikalarlardan jamoada, guruhlarda, sinflarda yoki individual holatlarda, o'qituvchi, yosh bolalar, murabbiy guruh rahbari, maxsus tarbiyachi o'qituvchilarni tanishuvida, yoshlarni kasb - hunarga yo'naltirish jarayonida, sport musobaqalari korreksion maqsadida o'tkazilgan pedagogik amaliyotda foydalanish mumkin va intellektual shaxsni shakllantirishda yuqori samaradorlikka erishish mumkin bo'ladi.

Yuqori daraja – o'quv-tadqiqotchilikka doir faoliyatga qadriyatli munosabatning qaror topganligi, ichki bilish motivlarining shakllanganligi, kognitiv va ijtimoiy tavsifdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishga qobiliyatlilik, izlanishli-tadqiqotchilikka doir topshiriqlarni bajarishda ijodiy yondashuvning namoyon bo'lishi, umumta'limiy kompetentsiyalarning to'liq shakllanganligi kabi jihatlarda o'z aksini topdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muzaffarova, X. (2021). INKLYUZIV TA'LIMNI AMALIYOTGA JORIY QILISH MASALALARI. *Scienceweb academic papers collection*.
2. Muzaffarova, X. (2021). MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARGA TA'LIM-TARBIYA BERISHDA KORREKSION METODLARINING MOHIYATI. *Scienceweb academic papers collection*.
3. Muzaffarova, X. (2021). BOLALAR PSIXIKANING RIVOJLANISHINI BELGILAYDIGAN OMILLAR. *Scienceweb academic papers collection*.
4. Muzaffarova, X. (2020). MAXSUS YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNI TA'LIMGA JALB ETISHDA UCHRAYDIGAN MUAMMOLAR. *Scienceweb academic papers collection*.

5. Muzaffarova, X. (2020). Inklyuziv ta'lim-yosh avlodni ijtimoiy himoyalashning muhim omili sifatida. *Scienceweb academic papers collection*.
6. Muzaffarova, X. (2022). CORRECTIVE AND EDUCATIONAL WORK WITH CHILDREN WITH MODERATE TO SEVERE MENTAL RETARDATION. *Scienceweb academic papers collection*.
7. Samadovna, A. K., & Nesibovna, M. H. (2022). Effective Factors Of Information And Communication Technology In The Formation Of Work Skills Of Students With Intellectual Disabilities. *PORTA LINGUARUM*, 37, 59-64.
8. Malikaxon Qodirova, [МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNING BILISH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH](#), Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 3 (2021): Zamonaviy ta'limda Pedagogika va psixologiya fanlari
9. Malikaxon Qodirova, [МАШҒУЛОТЛАР ВА УЛАРНИНГ БОЛА ИДРОКИНИ ШАКЛЛАНИШИДАГИ АҲАМИЯТИ](#), Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2021): Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari
10. Malikaxon Qodirova, [O'SMIRLAR PSIXOLOGIYASI VA O'SMIR XULQ-ATVORINING O'ZIGA HOSLIGI](#), Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 3 (2021): Zamonaviy ta'limda Pedagogika va psixologiya fanlari
11. Jumanova, N. (2021). ПРОФИЛАКТИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДЕФЕКТОВ В РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(1). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1365>
12. Dilfuza Qarshiboyeva, [КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ](#), Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: № 1 (2021): Zamonaviy ta'limda pedagogika va psixologiya fanlari